

שעור י"ד: טרחה ועובדין דחול

המשניות האחרונות של פרק שלישי עוסקות באופן חלוקת בשר השחיטה והולכתו, מן השוחטים והקצבים אל הצרכנים. בהמשך, עוסקים גם בהיבטים אחרים של חלוקת המזון למשתתפי הסעודה ולצרכנים. הלכות אלה מקבילות לאיסורי שבות בשבת ובמיוחד לגזירות משום מקח וממכר. במהלך השעור נעמוד על הדומה והשונה בין שבת לבין יום טוב בתחום הזה, ונצביע על האוירה המתעצבת על ידי הלכות ביום טוב.

חלק ראשון: סוגית הגמרא

א. חלוקת הבהמה למנויים

החלק הראשון של משניות פרק 'אין צדין' עסק בזמינות בעלי החיים לשחיטה. ובו עסקו בצידת בעלי החיים, ובדין השימוש בבהמה מסוכנת, בככור, ובבהמה שמתה. החלק השני, שבו נדון בשעור זה, עוסק בתחילתו בחלוקת הבהמה שנשחטה למשתתפים בסעודות החג. ההנחה המועדפת היא לדאוג לחלוקת הבשר והמצרכים האחרים מראש, כדי שלא יראה שעוסקים במסחר בעיצומו של יום טוב. המשניות עוסקות בעיקר במקרים שבהם לא נעשתה חלוקה שכזאת מראש, ויש למצוא פתרונות בתוך היום-טוב.

אין נמנין על הבהמה לכתחלה ביום טוב אבל נמנין עליה מערב יום טוב, ושוחטין ומחלקין ביניהן. רבי יהודה אומר: שוקל אדם בשר כנגד הכלי או כנגד הקופיץ, וחכמים אומרים אין משגיחין בכף מאזנים כל עיקר.

משנה זו חולקה בדפוסי הגמרא לשנים. דיון ראשוני קצר על נושא המנין, ביחס לרישא, ודיון מפורט יותר על מחלוקת התנאים שבסיפא, בנושא המשקל והשימוש במאזנים.

מאי אין נמנין? אמר רב יהודה אמר שמואל: אין פוסקין דמים לכתחלה על הבהמה ביום טוב. היכי עביד? אמר רב: מביא שתי בהמות ומעמידן זו אצל זו, ואומר: זו כזו.

תניא נמי הכי: לא יאמר אדם לחברו הריני עמך בסלע הריני עמך בשתיים, אבל אומר לו: הריני עמך למחצה ולשליש ולרביע.

לפי פירוש הגמרא, האיסור להמנות על הבהמה אין מובנו איסור להצטרף לחבורה, כדרך שהדבר נעשה בקרבן פסח, אלא איסור לערוך תחשיב כספי של שווי הבהמה ועלות החלק שיקבל כל אחד מן המשתתפים. ההיתר ניתן במקביל לאיסור, אם אין מזכירים במפורש את הערך הכספי אלא מציגים בהמה שוות ערך שעל גבה יערכו את החישובים במוצאי החג.

אם אין מזכירים סכומי כסף אלא חלקי הבהמה: למחצה שלישי ורביעי, אפשר לקיים את החלוקה ביום טוב עצמו.

ההלכה שבמשנה מנוסחת בלשון 'המנות על הבהמה' ולא בלשון של קניית בשר. אפשר שיש בכך רמיזה לשונית-סגנונית להמנות על הקרבן.¹ האמוראים תרגמו זאת לשפה של קניינים וממון. בשלחן-ערוך, נוסחה ההלכה בשפה שכזו:

אין קונים בשר בפיוסוק דמים לומר לטבח: תן לי בסלע או בשתיים, וכן לא יאמר לו: הריני שותף עמך בסלע, אלא מחלק להם שלישיות או רביעיות, כפי החלקים שדרך לחלק בעיר בלא פיוסוק דמים, ומביא שתי בהמות ויאמר: זו כזו, ולמחר שמיין הנשארת וכפי ששואו כך יפרע לו.²

הרמב"ם בהלכות יום טוב מנמק את ההלכה הזאת, והבאות אחריה, בנימוק הכללי של 'גזירת מקח וממכר'.

דברים רבים אסרו ביום טוב משום גזירת מקח וממכר, כיצד? אין פוסקים דמים לכתחלה על הבהמה ביום טוב, אלא מביא שתי בהמות שוות זו לזו ושוחטין אחת מהן ומחלקין ביניהן ולמחר יודעין כמה דמי השנייה וכל אחד ואחד נותן דמי חלקו, וכשהן מחלקין ביניהן לא יאמר זה אני בסלע ואתה בשנים שאין מזכירין שום דמים אלא זה נוטל שלישי וזה רביעי.

רש"י מנמק קצת אחרת:

אין פוסקין דמים - דמקח וממכר בשבת וביום טוב אסור, בספר עזרא.³

¹ כפי שהוסבר בשעור הקודם, ניתן להצביע על מגמה של הקבלה בין הלכות שחיטת חולין ביום טוב לבין שחיטת קדשים ובמיוחד שלמי חגיגה.

² ע"י בביאור הלכה, שמציג מחלוקת ראשונים אם מותר להמנות ביום טוב בלא פיוסוק דמים, (שיאמרו: נמנה חמשה על בהמה זו), כפי שמשמע מן התוספתא, או שמותר רק לצרף חברים נוספים למנין שהתקיים כבר בערב יום טוב, אך אין להמנות מלכתחילה ביום טוב, כפי שמשמע קצת מפשט המשנה וכמפורש בירושלמי (זו דעת הרשב"א).

³ נחמיה יג: (טו) בַּיָּמִים הַהֵמָּה רָאִיתִי בִּיהוּדָה דְרָכִים גְּתוּת בַּשָּׁבֶת וּמִבְּיָאִים הַעֲרָמוֹת וְעֹמְסִים עַל הַחֲמֵרִים וְאֵף יַיִן עֲנָבִים וְתַאֲנִים וְכָל מִשָּׂא וּמִבְּיָאִים יְרוּשָׁלַם בַּיּוֹם הַשָּׁבֶת וְאֶעֱיֵד בַּיּוֹם מִקְרָם צִיד: (טז) וְהַצָּרִים יֵשְׁבוּ בָּהּ מִבְּיָאִים דָּאָג וְכָל מִקְרָם וּמִקְרָם בַּשָּׁבֶת לִבְנֵי יְהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם: ... וְיִהְיֶה פְּאֻשׁוֹר צָלְלוֹ שְׁעָרֵי יְרוּשָׁלַם לִפְנֵי הַשָּׁבֶת וְאִמְרָה וְיִסְגְרוּ הַדְּלָתוֹת וְאִמְרָה אֲשֶׁר לֹא יִפְתָּחוּם עַד אַחַר הַשָּׁבֶת וּמִנְעָרֵי הַעֲמֻדָּתִי עַל הַשְּׁעָרִים לֹא יָבוֹא מִשָּׂא בַּיּוֹם הַשָּׁבֶת: (כ) וְיִלְיִנוּ הַדְּרָכִים וּמִקְרָי כָּל מִמְּקָר מִחוּץ לִירוּשָׁלַם פְּעַם וּשְׁתֵּים: (כא) וְאֶעֱיֵד בָּהֶם וְאִמְרָה אֲלֵיהֶם מְדוּעַ אֲתֶם לֵנִים נִגְדַּת הַחֻמָּה אִם תִּשְׁנִי יָד אֲשַׁלַּח בָּכֶם מִן הָעֵת הַזֶּה לֹא יָבֹאוּ בַּשָּׁבֶת:

שו"ע אור"ח תק, א

רמב"ם יו"ט ד, יט

רש"י מסכת ביצה דף כז עמוד ב

משנה ביצה ג, ו

בבלי ביצה כז, ב

במאזנים 'כל עיקר' והם שאסרו על טבח אומן לשקול אפילו ביד.

האמוראים מונים דרכים אחרות שנהוגות אצל הטבחים (הקצבים) במסחר הבשר, חלקן אסורות וחלקן מותרות:

ואמר רב חייא בר אשי: אסור לעשות בית יד בבשר.

אמר רבינא: ובידא שרי.

אמר רב הונא: מותר לעשות סימן בבשר כי הא

דרבה בר רב הונא מחתך לה אתלת קרנתא. ההבדלים בין האסור לבין המותר נראים כהבדלים בין פעולה שיש בה מראית עין של מעשה מסחרי, לבין פעולה 'ביתית'. כך גם לגבי הסימן, כפי הנראה סימן שכזה אינו ענין מסחרי מובהק. וצורת הסימון הזאת שימשה, בין היתר, לזיהוי פרטי של הבשר, בעיקר לצורך השגחת הכשרות.⁸

הגישה המקילה

רבי חייא ורבי שמעון ברבי שוקלין מנה כנגד מנה ביום טוב.

כמאן? לא כרבי יהודה ולא כרבנן! אי כרבי יהודה האמר שוקל אדם בשר כנגד הכלי או כנגד הקופיץ, כנגד הכלי אין כנגד מידי אחרינא לא! אי כרבנן הא אמרי אין משגיחין בכף מאזנים כל עיקר!

אינהו דעבוד כרבי יהושע. דתניא: רבי יהושע אומר שוקלין מנה כנגד מנה ביום טוב.

אמר רב יוסף הלכה כרבי יהושע הואיל ותנן בבכורות כותיה. דתנן: פסולי המוקדשין הנאתן להקדש ושוקלין מנה כנגד מנה בבכור.

אמר ליה אביי: ודלמא לא היא, עד כאן לא קאמר רבי יהושע הכא, אלא דליכא בזיון קדשים, אבל התם דאיכא בזיון קדשים לא? אי נמי: עד כאן לא קאמרי רבנן התם אלא משום דלא מחזי כעובדין דחול אבל הכא דמחזי כעובדין דחול לא?

למימרא דקפדי אהדדי והא הנהו שב בניתא דאתו לבי רבי ואשתכח חמש מנייהו בי רבי חייא ולא קפיד רבי שמעון ברבי?

אמר רב פפא שדי גברא בינייהו אי רבי חייא ורבי ישמעאל ברבי יוסי אי רבי שמעון ברבי ובר קפרא.

רב יוסף הבין ששיטת רבי יהושע בבכורות וביום טוב חד הן, והלכה כמותו. מן החילוקים שהציע אביי אפשר להבין מדוע ראה רב יוסף דמיון בין שני הנושאים. אביי סובר שהבעיה בשקילת בכור היא בזיון קדשים, והבעיה בשקילת בשר ביום טוב

דבריו של רש"י שונים מדברי הרמב"ם בתרתו. רש"י מנה שבת ויום טוב כאחד, ואילו הרמב"ם כתב במפורש שהדברים הללו נאסרו ביום-טוב, ולא הזכיר כאן שבת. נראה שהרמב"ם אינו מאחד ומזהה את דיני השבת ויום טוב בגזירת מקח וממכר. בנוסף, רש"י גם לא השתמש במונח 'גזירה' אלא נקט לשון 'אסור'. גם הבחנה זו, בין 'גזירה' ל'אסור', מחייבת תשומת לב ותידון לקמן.

ב. משקל

החלק השני של המשנה עוסק במשקל. בנושא זה נחלקו רבי יהודה וחכמים. רבי יהודה אוסר את השימוש במאזנים לשקילה, ואילו חכמים אוסרים כל שימוש במאזנים.

משנה: רבי יהודה אומר שוקל אדם בשר כנגד הכלי או כנגד הקופיץ וחכמים אומרים אין משגיחין בכף מאזנים כל עיקר.

גמרא: מאי כל עיקר? אמר רב יהודה אמר שמואל אפילו לשמרו מן העכברים. אמר רב אידי בר אבין והוא דתליא בתריטא.⁴

ואמר רב יהודה אמר שמואל: טבח אומן אסור לשקול בשר ביד.

ואמר רב יהודה אמר שמואל: טבח אומן אסור לשקול בשר במים.⁵

הגישה המחמירה

לפנינו שני מסלולים של החמרה בדין שקילה ביום טוב. חכמים שבמשנה סבורים, שלא רק השקילה עצמה אסורה אלא גם השימוש בכלי משקל, באופן הנראה כמעשה של שקילה.⁶

רב יהודה ושמואל אוסרים כל פעולה של שקילה, גם אם אינה נעשית במאזנים או בכלי ייעודי. עד כדי כך שהם אינם מתירים לטבח אומן להעריך משקל בידו,⁷ שהרי הוא אמן על הערכה מדויקת של המשקל גם בדרך זו. נראה שהחומרות אינן סותרות אלא משלימות זו את זו. שהרי רב יהודה ושמואל הם אלו המסבירים את שיטת חכמים

⁴ רש"י: בטבעת, כלומר שנראה כאילו תולה את הבשר במאזנים על מנת לשקלו.

⁵ שתי טכניקות מתוארות בראשונים: הכנסת הבשר למים ושעור המים שיצאו כנגדו. או הכנסת הבשר לכלי עם שנתות שצף על המים, והערכת משקל הבשר על פי מידת השקיעה של הכלי. (רש"י ד"ה במים) ועי' תאור המכשיר בשבלי הלקט סדר עצרת סין רנ"ד בשם אחיו ר' בנימין, ומקור אגדי ב'מעשה בן סירא'.

⁶ דין המזכיר את הלכת 'מראית עין' בנטילת סולם לשובך. #

⁷ לפי רש"י הוא עושה זאת כשהוא אוחז המשקולת בידו האחת והבשר ביד השנייה, והוא עצמו מהווה מעין מאזנים אנושיות. תוס' ר"ד והרשב"א סבורים שדבר זה אסור גם להדיוט שהרי המשקולת עצמה אסורה. ולכן לדעתו מדובר באומד בלבד. ועי' ברא"ש פרק ג' סימן ט'.

⁸ חולין צה ב, סוגית בשר שנתעלם מן העין. ועי' שם ברי"ף. אבל רש"י (חולין שם ד"ה אתלת קרנתא) הסביר שהסימון נועד להבטיח שלא יגנבו חתיכות מן הבשר. ועי' בתוספות רי"ד כאן ד"ה אמר רב הונא.

המשנה הזאת היא המשך של קודמתה. אף סוגית הגמרא תומכת בעקרון שמשקל ומנין אסורים רק כאשר הם נעשים במפורש ומנוסחים בשפה שיש לה משמעות מסחרית. אך כאשר אין מזכירים סכומי כסף ואין שוקלים במשקולת, אין איסור בדבר. נראה שמשנה זו קרובה לשיטה המקילה בסוגיה הקודמת. ויש לדון מה היחס בין המקורות השונים, אילו מן ההבדלים נובעים ממחלוקות תנאים ואילו נובעים מהבדלים בין המקרים הנדונים.

ג. מדידת כמויות מזון

בעקבות המשניות העוסקות בשקילת הבשר וחלוקתו למנויים, מופיעות משניות נוספות העוסקות בחלוקת ומדידת מוצרי מזון שונים.

אומר אדם לחבירו מלא לי כלי זה, אבל לא במדה. רבי יהודה אומר אם היה כלי של מדה לא ימלאנו. מעשה באבא שאול בן בטנית¹³ שהיה ממלא מדותיו מערב יום טוב ונותן ללקוחות ביום טוב.

אבא שאול אומר: אף במועד עושה כן מפני ברורי המדות. וחכמים אומרים אף בחול עושה כן מפני מצוי המדות.¹⁴

הולך אדם אצל חנוני הרגיל אצלו ואומר לו תן לי ביצים ואגוזים במנין שכן דרך בעל הבית להיות מונה בתוך ביתו.

גם משנה זו מחולקת בגמרא לשני חלקים. החלק הראשון עוסק ברישא, בכלי המידה, והחלק השני בסיפא, במנין אצל החנוני.

דיוק ביחס בין חלקי המשנה מורה על מספר הבדלים. ברישא מדובר על אדם וחבירו ובסיפא על חנוני הרגיל אצלו. יש לדון במה משפיעה העובדה

¹³ אבא שאול בן בטנית הוא דמות של 'חסיד'. ובכמה מקומות במשנה ובברייתות נזכר כאדם שהיה מקפיד במיוחד על ענייני ממונות ובין-אדם-לחברו. עי' תוספתא מנחות יג כא. (=בבלי פסחים נז א).

¹⁴ הירושלמי כאן משלים את סיפור אבא שאול בן בטנית בכך שהיה חולה, וכשבאו חכמים לבקרו, דובר על כך שלמרות חסידותו הוא חולה, כי הקב"ה מדקדק עם הקרובים לו כחות השערה:

"פעם אחת חלה ונכנסו רבותינו לבקרו, אמר לון: אתון חמוין הדא ימינא דהוות מכילה בקושטא? אמר רבי חנינה: מאן דאמר דרחמנא וותרן יתותרון בני מעוי, אלא מאריך רוחיה וגבי דידיה. אמר רבי אחא: כתיב 'וסביביו נשערה מאד', מדקדק עמהן כחוד שערה. אמר רבי יוסה ביר' בון לא מטעם הזה אלא ונורא על כל סביביו מוראו על הקרובים יותר מן הרחוקים."

נראה שיש כאן הנהגה של מדה כנגד מדה, דרך עבודתו של בן בטנית היה בדקדוק ומיצוי המידות, וגם הקב"ה נהג עמו בדרך דומה. אין לראות זאת כעונש, אלא כהנהגה בעבודת השם. והדברים ארוכים ואכמ"ל. יתכן שהמאמר הזה מצטרף למאמר במסכת שבת, שבני שמדקדקים במידות עם חבריו יבוא להכשל במדה ומשקל ומנין ביום טוב, ואם כן, יש כאן קריאה לדרך הנהגה נדיבה ופחות דקדקנית בענייני מזון – גם אם מדובר על המזון של הזולת. (כמובן, לא מתוך זלזול במזון רעהו, אלא אורח חיים של חברה נדיבה).

היא 'עובדין דחול'. אולם 'עובדין דחול' של יום טוב וה'בזיון קדשים' יכולים להחשב כדבר אחד, או לפחות צדדים שונים של מטבע אחד.

נחזור ונזכיר שוב את הגישה המקבילה בין שחיטת קדשים לבין שחיטת בשר לשם שמחת יום טוב. כאן רב יוסף מקביל ביניהם במפורש בנושא נוסף – ההתייחסות שבקדושה לבשר הקדשים ולבשר סעודת יום טוב, ומניעת הבזיון והטיפול בהם בדרך של מסחר של חול.

אביי דחה את ההקבלה, באמרו שאין להשוות את שני האיסורים. איסור שקילת הבכור הוא כדי לא לנהוג מנהג בזיון בקדשים, כששוקלים אותם. ואילו איסור שקילת הבשר ביום טוב, נובע מן האיסור לנהוג ביום טוב 'עובדין דחול' כדרך שעושים הסוחרים מקח וממכר בחול.

היבט נוסף של סוגית מנין ומשקל מועלה בגמרא והוא שרק אם 'קפדי אהדדי' נראית השקילה של מנה כנגד מנה כמקח וממכר. התליה של הלכת המנין והמשקל בהקפדתם של המשתתפים מנוגדת לעמדה המחמירה, שלפיה אפילו מראית עין של שקילה אסורה, אפילו כשמטרת התליה להגנה מן העכברים. הצירוף של שיטת רבי יהושע והדיון של הגמרא אודות אי-ההקפדה על של רבי חייא ורבי שמעון מורה שהקוטב המיקל סבור שאם אין למעשה אופי של מנין ושקילה מסחריים לגמרי – יש להתירו ביום טוב.⁹

המשנה הבאה בפרק עוסקת בהשחזת סכין, לכאורה, אין היא במקומה, שהרי המשניות שלפניה ושלאחריה עוסקות במשקל ובמנין.¹⁰ סוגית הגמרא מרחיבה בדין התקנת סכין השחיטה ומכשירי אוכל נפש, ולא נעסוק בכך בשעורנו זה.¹¹

משנה:

לא יאמר אדם לטבח שקול לי בדינר בשר, אבל שוחט ומחלק ביניהם.

גמרא:

היכי עביד? כי הא¹² דבסורא אמרי: תרטא ופלגו תרטא, בנרש אמרי: חלקא ופלגו חלקא, בפומבדיתא אמרי: אוזיא ופלגו אוזיא, בנהר פקוד ובמתא מחסיא אמרי: רבעא ופלגו רבעא.

⁹ ביטוי לשני הקטבים האלו מופיע ברשב"א, הדן בשאלה אם איסור משקל הוא רק בלוקח מן הטבח, אך לבעל הבית מותר לשקול בביתו כדי להעריך את כמויות הבישול, או שאיסור שקילה מוטל גם על בעל הבית. ועי' להלן.

¹⁰ כך הקשה הרשב"א בפירושו למשנה.

¹¹ יתכן שהמשנה הזאת נכנסה לכאן בשל הסכין, שנמנה עם הכלים האחרים שהוזכרו במשנה, כדוגמת הקופיץ. אין מדובר בסכין של שחיטה אלא בסכין של קצבים המשמש לחיתוך הבשר, ואולי מתייחסים אליו במידה מסוימת גם ככלי מדידה, שכן הקצב משתמש בו לחלוקת הבשר במידות מדויקות.

¹² / כט עמוד א /

משנה ביצה ג, ח

ביצה כח ב

ואתא רבי יהודה למימר: אפילו כלי העומד למדה לא ימלאנו.

ב. סתירת המשניות על פי פירוש שמואל

אלמא: גבי שמחת יום טוב רבי יהודה לחומרא, ורבנן לקולא? והא אפכא שמעינן להו!
דתנן, רבי יהודה אומר: שוקל אדם בשר כנגד הכלי וכנגד הקופיץ, וחכמים אומרים: אין משגיחין בכף מאזנים כל עיקר.

אלמא: רבי יהודה לקולא ורבנן לחומרא, קשיא דרבי יהודה אדרבי יהודה, קשיא דרבנן אדרבנן!
ג. תירוץ סתירת המשניות על פי פירוש שמואל

דרבי יהודה אדרבי יהודה לא קשיא:

התם בשאינו עומד למדה, הכא בעומד למדה.

דרבנן אדרבנן נמי לא קשיא;

התם קא עביד כדעבדין בחול,

הכא לא קא עביד כדעבדין בחול.

ד. פירוש רבא

רבא אמר: מאי אבל לא במדה?

שלא יזכור לו שם מדה, אבל כלי המיוחד למדה ימלאנו,

ואתא רבי יהודה למימר: כלי המיוחד למדה לא ימלאנו.

ה. סתירת המשניות על פי פירוש רבא

אלמא: גבי שמחת יום טוב רבי יהודה לחומרא ורבנן לקולא?

והא אפכא שמעינן להו: דתנן,

רבי יהודה אומר:

שוקל אדם בשר כנגד הכלי וכנגד הקופיץ,

וחכמים אומרים: אין משגיחין בכף מאזנים כל עיקר.

אלמא: רבי יהודה לקולא ורבנן לחומרא,

קשיא דרבי יהודה אדרבי יהודה, קשיא דרבנן אדרבנן!

ו. תירוץ המשניות על פי פירוש רבא

דרבי יהודה אדרבי יהודה לא קשיא;

התם בשאינו מיוחד למדה, הכא מיוחד למדה.

דרבנן אדרבנן נמי לא קשיא:

ההתם קא עביד כדעבדין בחול, הכא לא קעביד כדעבדין בחול,

דעבדי אינשי דמקרבין חמרא במנא דכילא ושתו.

במהלך שני הדיונים המקבילים, מעלה הגמרא מספר סברות להחמיר ולהקל בדיני מקח וממכר. ואלו הן:

א. שמחת יום טוב – גורם להקל. על פי ניסוח הקושיה של הגמרא, משמע שהמקל מקל ב'שמחת יום טוב' והמחמיר מחמיר בה. לא ברור, האם

שמדובר בחנוני, כלומר אדם שפעולתו בטבעה היא מסחרית, על החשש למקח וממכר.

הרישא עוסקת במדידה על ידי כלי, והסיפא, במנין. זו הבחנה דומה לזו שהופיעה במשניות הקודמות אודות שחיטת בהמה. גם שם התקיימה הבחנה בין מידה ומנין בדרך של אומדן לבין משקל מדויק ושווי כספי. גם שם נזכר החילוק בין שקילה בדרך של אומדן לבין שקילה על ידי כלי מידה – מאזנים, שלדעת חכמים אסורים בשימוש בכלל ולדעת רבי יהודה אסורים בשימוש רק לשם שקילה. בסיפא של המשנה מופיע גם נימוק, 'שכן דרך בעל הבית להיות מונה בתוך ביתו', שהוא הסבר להיתר המנין גם אצל חנוני. מכאן משמע שהגורם הקובע אינו האדם – חנוני או בעל הבית, אלא דרך הפעולה – כדרך חנוונים או כדרךם של בעלי בתים. דרך המדידה של בעלי בתים בתוך ביתם מותרת, כי אינה נושאת אופי מסחרי.

ד. שמחת יום טוב

הגמרא משווה בין משנת משקל הבשר למשנת כלי המידה. ומתמודדת עם הסתירה לכאורה שבמחלוקת חכמים ורבי יהודה.

מבנה הסוגיה הוא כדלקמן: הגמרא פותחת בשאלה פרשנית על המשנה, מה פירוש המלים 'אבל לא במדה'. לשאלה זו שתי תשובות, תשובת שמואל: 'לא בכלי המיוחד למדה', ותשובת רבא: 'שלא יזכור לו שם מידה'. לפי פירושו של שמואל, חולק רבי יהודה ואומר שאסור להשתמש גם בכלי שאינו מיוחד למידה אם הוא משמש גם למידה. ולפי פירושו של רבא חולק רבי יהודה ואוסר להשתמש בכלי מידה גם אם אין מזכירים את המידה כלל. נמצא, ששמואל ורבא עצמם חלוקים האם תנא קמא מתיר סוג מסוים של כלי או אופן מסוים של שימוש שאין בו הגדרת מידה. האם הכלי, ה'חפצא' הוא הגורם הקובע, או ההתכוונות והלשון של האדם, ה'גברא', הוא הקובע. מחלוקת זו מתאימה לשני הפירושים שהוצעו בסוגיה של משקל הבשר, דלעיל.

בין לפירוש הראשון ובין לפירוש השני, מקשה הגמרא על הסתירה לכאורה שבין משנת המדידה למשנת שקילת הבשר שקדמה לה בפרק. במשנתנו רבי יהודה מחמיר ובמשנת שקילת הבשר הוא בדעה המקלה:

א. פירוש שמואל

מאי אבל לא במדה?

אמר רב יהודה אמר שמואל: ¹⁵ אבל לא בכלי המיוחד למדה. אבל כלי העומד למדה ימלאנו.

מובאים על ידי רב יהודה. וגם 'תנא דבי שמואל' אחד, המנוגד למסורת שבשם שמואל עצמו (כט א-ב).

¹⁵ כדאי לתת את הדעת על כך שלפנינו בפרק זה קובץ שלם של פירושים למשנה ופסקי הלכה מדבי שמואל. רובם

ו. מדידה של חנווני

משנה: הולך אדם אצל חנוני הרגיל אצלו, ואומר לו: תן לי ביצים ואגוזים במנין, שכן דרך בעל הבית להיות מונה בתוך ביתו. גמרא.

תנו רבנן: הולך אדם אצל רועה הרגיל אצלו, ואומר לו: תן לי גדי אחד או טלה אחד; אצל טבח הרגיל אצלו ואומר לו: תן לי כף אחת או ירך אחת; אצל פטם הרגיל אצלו ואומר לו: תן לי תור אחד או גוזל אחד.

אצל נחתום הרגיל אצלו ואומר לו: תן לי ככר אחד או גלוסקא אחת; ואצל חנוני הרגיל אצלו ואומר לו: תן לי עשרים ביצים או חמשים אגוזים, עשרה אפרסקין וחמשה רמונים ואתרוג אחד, ובלבד שלא יזכיר לו סכום מדה.

רבי שמעון בן אלעזר אומר: ובלבד שלא יזכיר לו סכום מקח.

הברייתא זאת נראית הכללה של המשניות שקדמו בפרקנו. יש בה האחדה של שני הנושאים שנפרדו במשנה, הלכות בשר השחיטה והלכות המכולת של החנווני. ועוד, מוצגת בה בצורה מפורשת מחלוקת התנאים בין 'סכום מדה' לבין 'סכום מקח'.

ז. הובלת מצרכי הסעודה ממקום למקום

המשנה הראשונה של פרק רביעי עוסקת בנושא שונה במקצת מן המשניות האחרונות שעסקנו בהן בפרק שלישי. הענין הנדון בה הוא הובלת כדי יין ממקום למקום לצורך הסעודה. הקשר בין הנושא הזה לנושא הקודם הוא שמדובר על מלאכה שמותרת מדין תורה לצורך אוכל נפש – מלאכת הוצאה שהותרה לכל הדעות גם 'שלא לצורך' ובודאי שהיא מותרת לצורך ממשי – הבאת היין לסעודה. ועם זאת, נאסר לעשותה באופן שיש בו מידה של 'טרחה' ו'עובדין דחול'. ולכן יש מקום לצרף את הדיון בה לדיון של מקח וממכר, מדה ומשקל, שבפרק שלישי.

משנה:

המביא כדי יין ממקום למקום לא יביאם בסל ובקופה, אבל מביא הוא על כתפו, או לפניו. וכן המוליך את התבן לא יפשיל את הקופה לאחוריו, אבל מביאה הוא בידו.

רש"י בפירושו למשנה מדגיש שמדובר בטלטול מותר: "בתוך התחום או על ידי עירוב". הוא מסביר את איסור הנשיאה בסל ובקופה, 'משום דנראה כמעשה דחול לשאת משאות'. ועוד הוא מוסיף על הפשלת הקופה כך:

לא יפשיל קופה לאחוריו דגנאי יום טוב, שנראה כמתכוין למלאכה רבה או להוליך למקום רחוק כדרך חול.

'שמחת יום טוב' מופיעה כשיקול הלכתי מחייב לקולא, או שהיא ניסוח למדיניות כללית שעל פיה מתנהל הדיון כמה מותר ומה אסור על פי ההלכות הפרטניות של האסורים והגזרות של חכמים ביום טוב.

ב. עובדין דחול – הוא מונח החוזר כתירוץ לחילוק בין שתי המשניות הסותרות, בשתי גירסאות הפירוש, גם אליבא דשמואל וגם אליבא דרבא. לפי זה נראה שהעקרון של 'עובדין דחול' הוא עקרון כללי המנחה לאיסור בהלכות משקל ומידה.

ג. עומד למידה – מיוחד למידה: מונח המופיע באופן שונה במקצת בין שני התירוצים ומגדיר את האפיון המיוחד בהלכת משנתנו – באיזו מידה הכלי נחשב לכלי מדידה באופן מובהק.

ה. מדידה ביתית

בעקבות האמור במשנה על כך שדרך בעל הבית למדוד בתוך ביתו, מקדישה הגמרא דיון לנושא המדידה הביתית.

אדבריה רב חסדא לרבנא עוקבא,¹⁶ ודרש: לא ימדוד אדם שעורים ויתן לפני בהמתו ביום טוב, אבל קודר הוא קב או קבים ונותן לפני בהמתו, ואינו חושש.

והנחתום מודד תבלין ונותן לתוך קדרתו כדי שלא יקדיח תבשילו.

רבנא עוקבא דרש שיש איסור מדידה גם כשמאכיל את בהמתו, אבל לצורך דיוק התבלינים בבישול התירו למדוד.

אמר רב ירמיה בר אבא אמר רב: מודדת אשה קמח ביום טוב ונותנת לתוך עיסתה, כדי שתטול חלה בעין יפה. ושמואל אמר: אסור.

והא תנא דבי שמואל מותר! אמר אביי: השתא דאמר שמואל אסור, ותנא דבי שמואל מותר,¹⁷

שמואל הלכה למעשה אתא לאשמועינן.

המחלוקת בין רב לשמואל אם מותר למדוד קמח כדי לשער נתינת חלה, יכולה לנבוע משני טעמים.

טעם על דרך החיוב – הקלו באיסור מדידה במקום צורך. כמו בשמחת יום טוב, בדיוק בבישול, וכאן – לשם מצות חלה. על דרך השלילה – אין איסור במדידה ביתית שנעשית בדרך של עבודות הבית והמטבח ואין בה כוונה ואף לא מראית עין מסחרית.

שני הטעמים יהיו תלויים בתמונה הכללית של המקורות שנדונו עד כאן ואחרים.

¹⁶ בן בתו של רב (חולין צב א). והיה כנראה מראשי הגולה ולכן כונה 'רבנא'. עי' אגרות רש"ג #אות פו במהדורת וגשל שבפרייקט השו"ת #. / כט עמוד ב ¹⁷

ביצה כט ב –
ל' א

רש"י ביצה
כט ב

חלק שני: מיעוט בטרחה ביום טוב

ההלכות שנדונו במשנה ובגמרא בחלק הראשון, סוככות כולן סביב מוקד אחד: הרצון למנוע הפיכתו של יום טוב לחול, ושמירת אורח השבתון, תוך קיום שמחת יום טוב, על כל המשתמע מכך, במובן של הכנה והתקנת המזונות לסעודות החג.

למרות הביטויים המשותפים לשבת וליום טוב, כגון 'איסור שבות', 'עובדין דחול', 'גזירת מקח וממכר', נראה שקיים הבדל מסוים בין הלכות אלה בשבת לבין ההלכות האלה ביום טוב. בחלק הזה נעסוק בכירור הדומה והשונה בין שבת ויום טוב, בתחום של 'עובדין דחול', 'טרחה'. השלמתו של שעור זה תהיה אי"ה לקמן, בשעור על נושא איסורי שבות.

ח. הדמיון בין שבת ליום טוב

המפרשים תמהו, מפני מה נאמרו ההלכות של משנת סוף פרק שלישי ותחילת פרק רביעי בהדגשה על 'יום טוב'. הלא הדין דומה גם לשבת, כמבואר בראשונים וכפי שנפסק בשלחן ערוך בכמה מקומות.²⁰

הפני-יהושע מציע שני הסברים מדוע הלכות אלו מופיעות במסכת ביצה ולא בשבת, למרות שהן מתאימות לשתי המסכתות:

הא דנקיט לה ביו"ט, היינו משום גררא דמתניתין דלעיל דאין נימנין על הבהמה ופלוגתא דר"י ורבנן בשוקל בשר דלא שייך כלל בשבת כי אם ביו"ט, מש"ה נקיט להנך נמי ביו"ט וה"ה לשבת.

ועוד נראה לי משום דעיקר רבותא דמתניתין משמע דלאיסורא נקיט לה ... משום הכי נקיט לרבותא דאפילו ביו"ט אסור אע"ג שהוא באוכל נפש עצמו וכ"ש בשבת.

שני הטעמים נובעים מכח ההיתר המורחב של יום טוב. מכיון שביום טוב יש היתרים רחבים יותר מאשר בשבת, כגון היתר השחיטה, הרי שיש ביום טוב יותר הלכות הנחוצות כדי להגביל את ההיתרים. וכן, שביום טוב החידוש שבאיסורים הוא גדול מבשבת.

לפי הפני יהושע, מדובר בחידוש של האיסור ביום טוב, אך אין הבדל מהותי בין ההלכות עצמן, בשבת וביום טוב.

²⁰ ע"י בראש סימן שכ"ג באורח-חיים, הלכות שבת. ובהלכות יום טוב, בס"י תקיז מפנה השלחן ערוך במפורש להלכות שבת. לסימן שכג. בים של שלמה, פרק ג' סימן כ"ה, מבואר שיש להשוות הלכות שבת ליום טוב ואף על פי שמשמע ברמב"ם אחרת, הוא מיישב דברי הרמב"ם כך שלא תהיה סתירה בין המקומות.

רש"י מחדש מושג חדש, מעבר ל'עובדין דחול' והוא 'גנאי יום טוב'. גנאי יום טוב מתרחש כאשר האדם נראה כמתכוון למלאכה רבה, או להוליד למקום רחוק, כדרך חול. נראה שרש"י מוסיף בדבריו אלה נדבך נוסף לעצם הגדרת 'עובדין דחול', ומסביר בכך מהו החסרון של 'עובדין דחול' ביום טוב – גנאי של היום. להלן יבואר, שניתן להסביר גם בדרכים אחרות את החסרון של 'עובדין דחול'.

גמרא:

תנא: אם אי אפשר לשנות מותר. אתקין רבא במחוזא: דדרו בדוחקא לדרו ברגלא, דדרו ברגלא לדרו באגרא, דדרו באגרא לדרו באכפא, דדרו באכפא נפרוס סודרא עלויה, ואם לא אפשר שרי.

דאמר מר: אם אי אפשר לשנות מותר.

החידוש של ה'תנא' שבגמרא, בניגוד לאמור במשנה הוא, שהאיסורים של 'עובדין דחול' אינם עומדים בפני שמחת יום טוב וחובת אוכל-נפש, ולכן אם אין דרך לפתור את הבעיה בדרך של שינוי, יותר גם לעשות דברים בדרך של עובדין דחול ובלבד שלא תפגע הסעודה ושמחת החג. וכך גם בדבריהם של האמוראים נפסק כך:

אמר ליה רב חנן בר רבא לרב אשי: אמור רבנן כמה דאפשר לשנויי משנין ביומא טבא, והא הני נשי, דקא מליין חצבייהו מיא ביומא טבא, ולא קא משניין, ולא אמרינן להו ולא מידי? אמר ליה: משום דלא אפשר;

היכא ליעבד? דמליא בחצבא רבה תמלי בחצבא זוטא? קא מפשא בהלואכא, דמליא בחצבא זוטא תמלי בחצבא רבה? קא מפשי במשוי, תכסייה בנכתמא? זמנין דנפיל ואתי לאתויי, תקטריה? זמנין דמפסיק ואתי למקטריה, תפרוס סודרא עלויה? זמנין דמטמיש במיא, ואתי לידי סחיטה. הלכך לא אפשר.¹⁸

המציאות של הנשים השואבות לא ניתנת לתיקון באופן שימעט את כל הפגמים, ולכן מוטב שלא לשנות מן הדרך הרגילה.¹⁹

¹⁸ אם הערך העיקרי הוא שינוי, היה מקום להציע שלמרות ריבוי ההליכה, או ריבוי המשאוי, כדאי לעשות שינוי כדי שיהיה היכר. והלא אין עדיפות מוחלטת לריבוי במשא או לריבוי בהליכה, וההצעה היא לשנות מזה לזה ומזה לזה באופן מקביל. על כרחך, יש כאן הבנה שהשינוי צריך להכיל גם צמצום המלאכה ולא רק הפגנת יום טוב. אם אומרים כך, לא מובן מה שנאמר לעיל מיניה, בדברי רבא. אולי אפשר לחלק בין שינוי הפגנתי ושינוי שממעט במלאכה, לבין שינוי שעלול להרבות במלאכה, ולו מצד אחד של הענין (חשש סחיטה), שבמקרה כזה מותרים על השינוי כדי לא להרבות במלאכת יו"ט. בכל אופן יש הבדל בין הוראת רבא לבין האמור כאן. ועי' לקמן בדברי המאירי.

¹⁹ בהמשך הסוגיה עולה האפשרות שאין מורים להן לשנות מפני ש'החן להן לישראל מוטב יהיו שוגגים'. לא נאריך בשעור בענין זה הקובע ברכה לעצמו.

לצורך המעשה.²³ איסור מוקצה מוסבר, בין היתר, כסייג למלאכת הוצאה, ואף למלאכות אחרות.²⁴ לא כך הדבר ביום טוב. כפי שהוסבר גם בשעורים קודמים, אין מצוה להמנע ביום טוב מל"ט מלאכות. איסור זה אינו ממהותו של יום טוב, מכיון שיום טוב לא נקבע כ'אות' לבריאת העולם או ליציאת מצרים. מה שנאסר ביום טוב היא 'מלאכת עבודה', כפי מגדיר זאת הרמב"ן, לאפוקי מ'מלאכת הנאה' שהיא מותרת, ואפילו רצויה וראויה.

מצות יום טוב היא 'ושמחת בחגך'. שמחת החג מכילה עשה ולא תעשה. העשה – לאכול ולשתות ולשמח לפני ה'. הלאו – לא לעסוק במלאכות המסיחות את הדעת או שהן מפרות את השמחה. לפי קו ההבחנה הזה, מלאכות שהן 'לצורך אוכל נפש' מותרות ורצויות, ומלאכות שאינן 'לצורך אוכל נפש' אסורות. בשעורים קודמים עסקנו בשאלה כיצד נוצרת ההבחנה הזאת, בגוף מלאכה אחת,²⁵ או בין מלאכות מותרות ואסורות.²⁶ בשעורים על מלאכת בורר ומלאכת צידה התבאר, שיש מלאכות שנחשבות לבעלות אופי 'חוליי', ולכן הן אסורות גם במקרים פריטיים שיש בהן צורך אוכל נפש. כדוגמת צידה או תלישה.

מובן מכך, שגם לצורך הגדרת המלאכות האסורות והמותרות ביום טוב יש להזקק לקטגוריות המלאכות של שבת. יתכן, שהסיבה לכך היא האחדה של הקטגוריות ההלכתיות מתחומים שונים. בדומה לכך, קיימת זיקה בין מלאכות האסורות בקרקע בשמיטה ובמועד, אף על פי שיסוד האיסור ותכליתו שונות לחלוטין, והם אף נבדלים כפרטים שונים ומרובים.²⁷ תופעה דומה נוספת היא השימוש בקטגוריות משותפות של כלים, גם בסוגיות מוקצה בשבת וגם בהלכות טהרות. גם שם התנהלו דיונים בגמרא מה מידת הדמיון והשוני ומה מידת האפשרות להקיש מתחום לתחום.²⁸ כך הדבר גם בסוגייתנו, העורכת השוואה בין דין שקילת הבכור וחלוקתו בהלכות קדשים, לבין שקילתו הבשר וחלוקתו ביום טוב.

אבל הפני-יהושע מצביע גם על כך שיש אפשרות לפרש אחרת, ושמדברי הרמב"ם גם משמע שיש הבדל בין שבת לבין יום טוב, וכך לשונו:

אלא דמלשון הרמב"ם ז"ל בחיבורו בהלכות שבת [פכ"ג הי"ג] והלכות יו"ט [פ"ד הכ"א] משמע קצת לחלק בין שבת ליו"ט. וכמו שדקדקו מהר"י אבוהב והב"י בטור או"ח (סי' שכ"ג). אלא שדחו הך פירוש והעלו שאין לחלק בין שבת ליו"ט, ונדחקו לפרש פירוש אחר בכוונת הרמב"ם ז"ל.

אלא דלפי"ז קשיא ליה משקלא וטריא דשמעתין בסמוך דבעי למימר מעיקרא דפולגתא דר"י ורבנן היינו משום שמחת יו"ט, א"כ משמע דבשבת כו"ע מודו ויש להחמיר כדר"י. ואפשר ליישב בדוחק דלענין שבת נמי שייך הך פולגתא לענין עונג שבת כדמשמע לעיל בפרק יו"ט (דף י"ז ע"ב) ע"ש ועדיין צ"ע ודו"ק

הפני-יהושע נתן דעתו, בעקבות הרמב"ם ופרשנות אחרוני הראשונים לפשטי לשונותיו, שיש להבדיל בין שבת ויום טוב. סיבה אחת להבדל מפורשת בגמרא המציינת שיש מקום להקל ביום טוב מצד שמחת יום טוב. את זאת פוטר הפני יהושע בטענה שגם בשבת יש ערך חיובי של התקנת האוכל, במידה מוגבלת, לצורך 'עונג שבת'. אם כי אין לכך מקור מפורש בדבריו, לבד מסוגית הגמרא המקבילה בין סעודות שבת וסעודות יום טוב, בראש פרק שני.²¹

הפני-יהושע לא העלה את האפשרות ההפוכה, שהלכות אלו מופיעות דווקא ביום טוב, מפני שיש להחמיר בו יותר מבשבת. כפי המבואר בתחילת המסכת, שמחמירים במוקצה יותר ביום טוב, דווקא מפני שאיני לזלזולי ביה'. על כך נרחיב בהמשך.²²

ט. בין מלאכות שבת למלאכות יום טוב

בשבת, המגמה העיקרית השלטת באוירת היום היא השביטה ממלאכה. בעיקר, מל"ט אבות המלאכות ותולדותיהן, שהן המלאכות שבהן נברא העולם ונבנה המשכן, ועיקר מצות השבת בתורה היא לשבות ממלאכות אלה. בצידן של מלאכות אלו קיימים איסורים של 'שבות' שהגמרא נוטה להציג אותם כגזירות אטו עשיית מלאכות. כך לדוגמה מסבירים איסורי שבות אחרים ב'שמה יתקן' כלי

²³ יבואר להלן בשעורנו על שבות#

²⁴ התבאר לעיל בשעורינו על מוקצה בתחילת המסכת.#

²⁵ מתוך שהותרה לצורך הותרה נמי שלא לצורך – אבל לא שלא לצורך כלל. אלא רק לצורך שיש בו הנאת יום טוב, לגוף או לנשמה. וכמובן – רק לצורך היום טוב עצמו, ולא ליום שלאחריו. אלא אם כן זו שבת, ויום טוב מכין לשבת (בתנאי שנעשה עירוב תבשילין).

²⁶ שעורינו על מלאכת בורר ומלאכת צידה #

²⁷ כמשתמע בראש מסכת מועד קטן.

²⁸ כגון בשבת קיב א בענין סנדל, ובשבת כג א בענין מחט.

²¹ ועי' שם שעורנו#

²² לבירור קיומה של דעה כזאת בראשונים, עי' בשער המלך על הרמב"ם פרק ה' מיום טוב הלכה א', שדן בדעת התוספות, הר"ן והטור, אם איסור 'מביא כדי יין' קיים בשבת כאשר אינו מטלטל אלא מזוית לזוית.

טלטול שלא לצורך, בין היתר, מפני כסייג לאיסור הוצאה מרשות לרשות.

אפשר להכליל כך: עיקר גזירות חכמים בשבת נוצרו כסייגים למלאכות, ועיקר גזירות חכמים ביום טוב נוצרו כהגנה על אגירת השבתון של יום טוב.

כפי שקרה בתחום המלאכות, קרה גם בתחום הגזרות. ההקבלה והדמיון הרב בין האיסורים והמועדים השונים, והנטייה להאחדה של ההלכה למערכת מושגים קוהרנטית אחת, גרמו לכך שכבר בגמרא ובודאי אצל המפרשים והפוסקים, קישרו והעבירו את ההלכות והמושגים מתחום לתחום, משבת ליום טוב ומיום טוב לשבת, וכך נטשטשו ההבחנות היסודיות ונוצרה מערכת אחידה יחסית.³⁴

לפיכך, פוסק הרמ"א שכל ההנחיות שנאמרו בתחילת פרק המביא כדי יין, לצמצם בהובלת כלים ולשנות, לא נאמרו אלא במוליכין ממקום למקום, אבל מזוית לזוית או מבית לבית באותו חסר מותר בכל ענין.³⁵

ובכל זאת, אפשר עדיין לזהות את 'קוי התפר', המקומות שבהם גם הגמרא והמפרשים נאלצים להצביע על פערים בין שבת לבין יום טוב ולתרוץ סתירות בשימוש הלא-אחיד במושגים. לפי דרכנו, רוב הסתירות הללו נפתרות מן השורש אם מניחים שמדובר באמת בשתי מערכות שונות שאוחדו, מבלי שניתן היה לעקר את האופי המיוחד של כל אחת מהן במקומה, זו של שבת וזו של יום טוב.

יא. גזרת מקח וממכר בין שבת לבין יום טוב

במקורות התנאיים ובגמרא של פרק שלישי ורביעי במסכת ביצה, לא נזכרה במפורש גזירת 'מקח וממכר'. הביטוי 'ממכר' מופיע בפרקנו בתוספתא, בהלכת הקונה מן החנוני, בהסתייגות 'ובלבד שלא יאמר לו סכום ממכר'.³⁶ ובמקבילה בבבלי: 'ובלבד שלא יאמר לו סכום מקח'.³⁷ זו דעת רבי שמעון בן אלעזר, כנגד תנא קמא הסובר 'שלא יאמר לו סכום

אף על פי שאלו עניינים שאינם זהים, כמבואר בחלקו הראשון של השעור.²⁹

י. גזרות חכמים בשבת וביום טוב

השוני בין שבת לבין יום טוב נוגע גם לאיסורים מדרבנן. בעוד שבשבת, עיקר האיסורים דרבנן נסמכים על איסורי המלאכות שמדאורייתא, הרי שביום טוב, היסוד העיקרי של האיסורים דרבנן נובע ישירות מן האופי הכללי של מטרת איסורי המלאכה ביום טוב – הצורך לשמר אגירתה של 'שמחת יום טוב' ולמנוע הוצרות אקלים של חולין, כאשר הכל עוסקים במלאכות ובמסחר סביב ההיתר של הסעודה והשמחה.³⁰ תפקיד האיסורים ביום טוב, מדאורייתא ומדרבנן, הוא לאזן בעדינות בין שתי המגמות – ההיתר לעשות ולפעול באופן חפשי לקידום שמחת יום טוב, והמגמה למקד את העשייה הזאת בצרכי היום-טוב ולא להפוך את היום טוב לחול.

יש בכך צד חומרא וצד קולא לעומת שבת. הקולא ברורה – ביום טוב יש הרבה מלאכות מותרות, וממילא אין מקום לגזור סביבן גזירות איסור דרבנן. החומרא היא המחודשת – יש איסורים של שבות דרבנן, שנחוצים ביום טוב יותר מאשר בשבת. הדוגמה המובהקת שמופיעה בפתחת המסכת היא הדעה שמחמירים במוקצה ביום טוב יותר מאשר בשבת, כיון ש'שבת חמירא ולא אתי לזלזולי בה',³¹ ואילו ביום טוב 'קיל ואתי לזלזולי ביה'.

יש איסורים ביום טוב הנובעים דווקא מכך שיש בו היתר מלאכות. בשבת אין צורך לגזור גזירות על שקילת בשר וחיתוכו, מכיון שאין שוחטים בה בהמות כלל. בשבת יש איסור תורה על הוצאה מרשות לרשות והולכה ברשות הרבים. ולכן אין צורך כלל לאסור בה טלטול בכמויות גדולות, שהרי אסור לטלטל אפילו 'כלשהו'.³² אבל ברשות היחיד, שבה אין מלאכת הוצאה, לא מנעו מלטלטל גם כמויות גדולות בעת הצורך.³³ אף כי הגבילו

²⁹ לדיון מקיף בהשוואה שבין שקילת בכור לבין שקילת בשר ביום טוב, עי' במהרי"ט אלגאזי על חלה, אות לו. וכן בשער המלך על הרמב"ם הלכות יום טוב פרק ד הלכה כ'.

³⁰ ואין מנהיגין את הבהמה במקל ביום טוב, ורבי אלעזר ברבי שמעון מתיר. לימא רבי אלעזר ברבי שמעון כאבנה סבירא ליה דלית ליה מוקצה? לא, בהא אפילו רבי שמעון מודה, משום דמחזי כמאן דאזיל לחנגא. (בבלי ביצה לג א')

³¹ ביצה ב ע"ב
³² שבת י משנה א.

³³ בכך מוסבר מדוע מפנים ארבע-חמש קופות של תבן בשבת, למרות שאין מביאים כדי יין בכמות דומה ביום טוב: חדושי הרשב"א, ראש פרק המביא כדי יין (כ"ט ב) מתני' המביא כדי יין לא יביאם בסל ובקופה. וא"ת והא תני בפ' מפנין מפנין ד' וה' קופות ולא שיעור ה' קופות [אלא קופות] ממש וכדאי' התם? י"ל דשאני התם דמפנה בבית מזוית לזוית ולא דמי לעובדין דחול אלא הכא כשמביא

ממקום למקום מחוץ לתוך התחום. וכמו שפרש"י ז"ל ומחזי כעובדין דחול... וא"ת כי ממעט במשאוי הא מרבה בהלכה ואלו התם בפרק מפנין אמרינן ממעט בהלכה טפי עדיף אע"ג דמפיש במשאוי? י"ל דשאני הכא דאי מפיש במשאוי וטורח יותר מיחזי כעובדין דחול ולפיכך ממעט במשוי טפי עדיף. וכענין שאמרו (כ"ה א') בשוחט את המסוכנת מביאה איברים איברים.

³⁴ בשלחן ערוך או"ח תקיז א, וג', נאמר במפורש: לומר לחנוני... דינו ביום טוב כמו בשבת. (הרמ"א מפנה בהג"ה שלחן ערוך או"ח שכ"ג, דבהלכות שבת). מלשון השלחן ערוך ומסדר ההלכות משתמע שמקור האיסור הוא בשבת ומשם הועתק ליום טוב.

³⁵ או"ח תקי"ח

³⁶ תוספתא ביצה ג ז

³⁷ ביצה כ ט ב

המקפידים זה על זה עוברין משום מדה ומשום משקל ומשום מנין ומשום לווין ופורעין ביום טוב. וכדברי בית הלל⁴¹ אף משום רבית.

שמואל מנמק כאן נימוק חדש לחלוטין, שלא הוזכר כלל בדיון על איסור מנין הפרפראות. כאן מופיע ניסוח של עבירה: 'עוברין משום'. העבירה אינה נראית כסייג, אלא כאיסור עצמאי, או אפילו כסדרת איסורים: מדה, משקל, מנין, לווין ופורעין ביום טוב. ומקצת ראה לכך שמדובר באיסורים העומדים לעצמם יש בפריט האחרון שברשימה: איסור ריבית אליבא דבית הלל.

מהו האיסור שבו מדובר כאן? מנין הוא לקוח ומה מקורו? חשוב לשים למלים החותמות את הרשימה: 'ביום טוב'. נראה, שהן מצביעות על מקור האיסור – בהלכות יום טוב דווקא. דברי שמואל נאמרו שם ולא בשבת. זאת, מכיון שהעיסוק בסחורה, אפילו במאכל ובמשתה לצורך יום, בדרך של 'מקח וממכר' אסורה ביום טוב, לא מפני גזירה לאיסור אחר, אלא מפני עצמה. כמו שנתבאר. בשאלה אם איסור שבות זה הוא איסור מן התורה או מדרבנן, נעסוק לקמן בשעור שיוקדש לענין שבות בשבת וביום טוב. לעומת זאת, כאשר הגמרא מחפשת טעם לאיסור העיסוק בדברים הדומים למקח וממכר בשבת, היא תולה זאת בגזירות 'שמא' אטו מלאכות, כדוגמת מלאכת כתיבה. אמנם, בסופו של דבר הוצע גם איסור ראשוני של מקח וממכר בשבת הנלמד מ'ממצוא חפצך ודבר דבר', ובכך מתקרבות הלכות שבת להלכות יום טוב.

יב. גנאי יום טוב ושמתו

הסוגיה של מדה, משקל ומנין ביום טוב, עוסקת באיסור עשיית מעשים שיש בהם, כלשונו של רש"י: 'גנאי יום טוב'. 'גנאי יום טוב' נובע ממעשים 'שנראה כמתכוין למלאכה רבה או להכליך למקום רחוק, כדרך יום חול'.⁴² הצורך להמנע מאירת חולין ביום טוב מחייב להטיל מגבלות על מעשים שנעשים גם בהקשר המותר של התקנת אוכל נפש. המגבלות חלות גם על המעשים הנעשים, גם על הכלים בהם משתמשים, גם על הדיבור. יש חשיבות גם לכוונת העושה וגם לאופן ההראות של המעשים בעיני המתבונן. כנגד כל המגבלות האלו עומדת מן העבר השני 'שמחת יום טוב' והחשש שריבוי המגבלות יגרום לאדם להמנע מעשיית הדרוש לצורך הסעודה והשמחה. פרטי ההלכות המנויות בסוגיות אלה נועדו להתוות דרך מאוזנת שמצד אחד תשמר את

מנין. לא נראה שהשימוש בביטויים הללו רומז לגזרת מקח וממכר מוגדרת. אלא הוא מכוון לכך שיש להמנע מפעולות הנושאות אופי של מקח וממכר ביום טוב.

מלבד זאת, נזכרת גזירה 'משום מקח וממכר' רק בסוגית השבות, בפרק האחרון, כסיבה לאיסור 'לא מקדישין ולא מעריכין ולא מחרימין'.³⁸ במסכת שבת קיימת סוגיה ערוכה על איסור המנין, ובשוליה גם נגיעה ביום טוב.

משנה: מונה אדם את אורחיו ואת פרפרותיו מפיו אבל לא מן הכתב מפיו אדם עם בניו ועם בני ביתו על השולחן ובלבד שלא יתכוין לעשות מנה גדולה כנגד מנה קטנה ומטילין חלשין על הקדשים ביום טוב אבל לא על המנות.

גמרא: מאי טעמא? רב ביבי אמר גזירה שמא ימחוק, אביי אמר גזירה שמא יקרא בשטרי הדיוטות. מאי ביניהו איכא ביניהו דכתב אכותל ומידלי למאן דאמר שמא ימחוק לא חיישין ולמאן דאמר שמא יקרא חיישין...

הגזירה 'שמא ימחוק' היא גזירה אטו מלאכת מחיקה. הגזירה של 'שטרי הדיוטות' מוסברת בשני אופנים: יש אומרים, שמא יקרא בשטרי הדיוטות ויבוא מתוך כך למחוק.³⁹ ואין זו גזירה לגזירה כי 'כולה חדא גזירה היא'. ויש אומרים שמא יקרא בשטרי הדיוטות של מקח וממכר. אלו אסורים משום 'ממצוא חפצך ודבר דבר'.⁴⁰ הגמרא ממשיכה שם בדיון על הנפקא-מינה בין שני ההסברים. לאחר מכן יש התייחסות לחלק המשנה 'מפיו אדם':

מפיו אדם עם בניו וכו'. עם בניו ועם בני ביתו אין ועם אחר לא, מאי טעמא? כדרב יהודה אמר שמואל: דאמר רב יהודה אמר שמואל: בני חבורה

³⁸ ביצה לז א. בנושא זה נעסוק בשעור נפרד לקמן, א"ה.

³⁹ רמב"ם שבת כג יט. אבל בפירוש המשנה (שבת כג ב) כתב 'שמא יקרא אגרות בשבת וזה אסור שכל זולת ספרי הנבואה ופירושיהם אסור לקרותו לא בשבת ולא ביום טוב, ואפילו היה בו דברי חכמה ומדע'.

רש"י (שבת קטז ב') כלל בשטרי הדיוטות גם 'אגרות השלוחות למצוא חפץ', ואילו בסוגיה הנוכחית הזכיר שטרי הדיוטות של מקח וממכר דווקא. נראה שהבחין בין שני איסורים. האיסור לקרוא בשטרי הדיוטות המופיע בסוגית בדרך קטז ב', של ביטול בית המדרש (עי' בהערה הבאה) חל על כל מסמך כתוב. והגזירה לא להשתמש במסמך שדומה לשטר מסחרי – שהוא קשור לגזירת 'שמא ימחוק', או 'מקח וממכר'. (עי' תוד"ה וכל שכן, שבת קטז ב, בשטרי הדיוטות, שבת קמט א.) אפשר לדייק בדברי רש"י שנקט דווקא לשון 'למצוא חפץ' כדי לרמוז לפסוק 'ממצוא חפצך ודבר דבר', שאין לעסוק במה שהוא חפצך ולא 'חפצי שמים'. המאירי מזכיר כסיבה נוספת גם איסור טלטול (בית הבחירה שבת קמח ב).

⁴⁰ עי' שו"ע או"ח ש"ז יג ובנושאי הכלים שם. בתוספתא נראה שהסיבה לכל איסור הקריאה ביום טוב הוא משום ביטול בית המדרש. ויש לדון במפורט בטעמים אלו בשבת ואכמ"ל. (תוספתא שבת יג א, בבלי שבת קטז ב)

⁴¹ (מסורת הש"ס [הילל])

⁴² רש"י ביצה כט ב ד"ה לא יפשיל.

רא"ש מסכת
ביצה פרק ג
סימן טו

כשהכוונה היא לצורך נטילת חלה בעין יפה. אלא שענין זה שנוי במחלוקת מן הגמרא ועד הפוסקים: אמר רב ירמיה בר אבא אמר רב: מודדת אשה קמח לעיסתה כדי שתטול חלה בעין יפה. ושמואל אמר אסור. והא תנא דבי שמואל: מותר? אמר אביי כיון דאמר שמואל אסור ותנא דבי שמואל מותר הלכה למעשה אתא לאשמועינן.

פירש רש"י הבא לישאל הלכה למעשה מורים לו איסור ואי חזינא איניש דעביד לא מחינן בידיה דהלכה דמותר אבל אין מורין כן.

ולפי זה מצינו לפרושי דרב דשרי לאו הלכה למעשה קאמר ולא פליגי. ויותר נרא' דרב ושמואל בהלכה למעשה פליגי והלכתא כרב באיסורי.

וכן פסק בה"ג בשם ישיבת סוריא /סורא/ ז"ל ... אבל מתיבתא דפומבדיתא שדרה לאיסור כשמואל...

וכן פסק הרב אלפסי ז"ל והרמב"ם ובעל העיטור ז"ל. וכן זהירות הנשים שלא למדוד במדה שמודדין בה בחול אלא או פוחתות או מוסיפות. ואף למתירין היינו דוקא בימיהם שהיו נותנין אחד מכ"ד חלה וטעמא זה לא שייך האידנא ומיהו בפסח שאין לשין יותר מעשרון וגם אין לפחות משיעור חלה אפשר שדומה לנטילת חלה בעין יפה למתירים.

המחלוקת הזאת יכולה להתפרש בשני אופנים. אופן אחד, שנחלקו מהותית בהגדרת המדידה האסורה והמותרת. המקילים סברו שכאשר המדידה אינה לצורך 'מסחר' אלא לצורך ביתי או מצוותי, יש להתירה. והמחמירים נוטים אחר הראות המעשה בלי להתחשב בכוונה ובתוכן.

אפשרות אחרת היא לומר שההיתר הוא 'מבחוץ', דהיינו, שגם המקילים סבורים שמדידה זו נחשבת כ'מקח וממכר' אבל התירוה לצורך, כשם שהתירו לצורך שמחת יום טוב, כך התירו גם לצורך מצוה.

יד. הלשון

אחד הגורמים המשמעותיים ביצירת האוירה היא השפה. אפשר לבצע פעולות דומות אך הדיבור עליהן קובע אם הן תחשבנה לפעולות דמויות 'מקח וממכר' או לפעולות ביתיות רגילות.

אין הכוונה לערך של 'לא יהיה דבורך בשבת כדבורך בחול' המוכר מהלכות שבת ואשר נלמד שם מ'ודבר דבר'. בשבת, קיים איסור לדבר בדברי חולין שאין ראוי לעסוק בהם ביום המנוחה והשבתון. לא כן הדבר בענייננו. אין הכוונה שנושאי השיחה מוגבלים, שהרי הנושא אחד הוא – חלוקת הבשר, המאכלים והתבלינים לצורך סעודת החג. ההבדל בין ניסוח שמכיל מושגים מתחום הקניינים לבין ניסוח 'ביתי' קובע שהשפה, ולא התכנים, הם שמעצבים את האוירה, במקרה

היתר 'אוכל נפש' במלא רחבו לשם שמחת יום טוב, ומצד שני תמנע את הפיכת היום טוב לחול. נפנה עתה לתאר על פי פרטי ההלכות את הרכיבים היוצרים את אוירת היום-טוב ומונעים את חילונה.

יג. המעשים

אלו הם המעשים שנחשבים כעובדין דחול ואסורים ביום טוב, אף על פי שהם נועדו לצורך סעודת יום טוב:

פסיקת דמים על הבהמה ביום טוב.⁴³

שקילה במאזנים או מדידת נפח בכלי המיועד למדידה.⁴⁴

על פי זה יש לפרש את ההלכה שבתוספתא, שהיא אוסרת את המדידה והשקילה, אך לא את השימוש בכלי המדידה לשם הגשת המזון.

לא יתן אדן לפני בניו ולפני בהמתו לא במדה ולא במשקל ולא במניין. אבל קודח בסאה או בתרקב ונותן לפני בהמתו. קודח במיניקית ונותן לפני בניו ובלבד שלא יתכוין לכך.

נחלקו ראשונים כיצד יש לפרש את ההלכה הזאת על בסיס סוגית הבבלי:

אדבריה רב חסדא לרב עוקבא ודרש לא ימדוד אדם שעורים ויתן לפני בהמתו אבל קודר הוא קב או קבים ונותן לפני בהמתו ואינו חושש. פירש רש"י קודר לשון נוקב בקב בכרי עצמו וממלאו שלא כדרך מדה וה"ר אלפסי ז"ל פירש קודר משער באומד דעתו.

לפי רש"י מותר להשתמש בכלי מידה, ובלבד שלא יתכוון למדוד, ואילו הרי"ף אוסר שימוש בכלי מידה גם באופן הזה, ומתיר רק באומד. זו שאלה שתוזרת בסוגיה פעמים רבות ובהקשרים שונים: האם הדגש מוסב על המעשה האובייקטיבי או על ההתכוונות הסובייקטיבית.

כך מתברר גם מן הדיונים בפרטים הבאים:

הטלת 'חלשים' על המנות אסורה, אבל הותרה בבשר קדשים, כדי לחבב את המצוה⁴⁵ וכן הותר לאב להפיס עם בניו ובני ביתו.⁴⁶

יש מדידות שהן מותרות, ויש מדידות אסורות: אסור לאשה למוד קמח לעיסה, אסור לאדם למוד שעורים לפני בהמתו, אבל מותר לנחתום למדוד תבלין ולתת לקדרה בשביל שלא יפסיד תבשילו. נראה, שהעקרון המנחה הוא שאסור למדוד, אלא שבמקום שיש חשש שהתבשיל ישחת, ותבטל שמחת יום טוב – התירו. גם מדידת קמח הותרה,

⁴³ רמב"ם הלכות יום טוב פרק ד הלכה יט.

⁴⁴ רמב"ם הלכות יום טוב פרק ד הלכה כ

⁴⁵ רמב"ם הלכות יום טוב פרק ד הלכה כ

⁴⁶ השגת הראב"ד הלכות יום טוב, פרק ד הלכה כ

טו. הכלים

כוונת ואופי המעשים וסגנון הדיבור קובעים במידה רבה את צבינו של המעשה ביום טוב. בנוסף לכך יש גם התייחסות לאובייקט, ל'חפצא' – כלי המדידה.

על פי המשנה, מותר השימוש בכלי מידה, בתנאי שלא ישתמש בלשון של מדידה:

אומר אדם לחבירו מלא לי כלי זה אבל לא במדה רבי יהודה אומר אם היה כלי של מדה לא ימלאנו נראה שרק לגבי משקל, נחלקו תנאים באופן קיצוני: רבי יהודה מתיר את השימוש בו, ובלבד שישנה מדרך השקילה הרגילה, ואילו חכמים אסרו כל שימוש במאזנים.

ר' יהודה אומר שוקל אדם בשר כנגד הכלי או כנגד הקופיץ וחכמים אומרים אין משגיחין בכף מאזנים כל עיקר:

מחלוקת רבי יהודה וחכמים אם רק השקילה אסורה במאזנים, דהיינו, הדגש הוא על המעשה, או שאסור לעשות במאזניים כל שימוש, אפילו אם אינו מתכוון לשקילה. דהיינו, יש משמעות גם לחפץ. הרמב"ם פסק הלכה כחכמים. ולכן אסר להניח בשר תלוי על המאזנים, אפילו כוונתו היא לשמרו מן העכברים.⁵³ כן נפסק גם בירושלמי:

רבי חייה רבה ורבי שמעון בר' שקלו מנה כנגד מנה בבכור. במה דברים אמורים: בחול, הא ביום טוב אסור על שם אין משגיחין בכף מאזנים כל עיקר.⁵⁴

בכל זאת, פסק הרמב"ם שכאשר קונים מן החנות, מותר להשתמש בכלי, אפילו בכלי המיוחד למידה, בתנאי שאינו מזכיר לו שם המידה.⁵⁵

נראה, שההבדל בין המאזנים לבין שאר כלי מידה הוא בכך שמאזנים אינם מיועדים לשימוש מלבד שקילה, מה שאין כן כלי מידה, שנהוג להשתמש בו גם שלא לצורך מדידה אלא לאחסון והעברת חומרים.⁵⁶

וכך לשונו של שבלי הלקט בשם בעל העיטור:

כתב בעל הדברות [ז"ל] כלי המיוחד למדה ימלאנו דרכא דאינשי דמקרבא חמרא במנא דכיילא ושתו.

הרא"ש מציג זאת כמחלוקת אמוראים ומחלוקת הראשונים בפסיקה:

הנדון.⁴⁷ הרעיון הוא שהדיבור בדברי חולין אינו עיסוק ראוי לשבת, ולכן מוקד השאלה היא על מה התוספתא ממיינת את הלשונות מותרים:

כיצד אין נמנין על הבהמה ביום טוב? לא יאמר לו הריני עמך בסלע הריני עמך בשתים אלא אומ' לו הריני עמך למחצה שלישי ולרביעי...

תני: לא יאמר אדם לחבירו הרי אני עמך בסלע הרי אני עמך בשקל אבל אומר הוא לו הרי אני עומד למחצה שלישי ולרביעי...

הולך אדם אצל טבח הרגיל אצלו ואומר לו: תן לי יד אחת או ירך אחת. אצל נחתום הרגיל אצלו ואו' לו תן לי ככר אחד או גלוסקה אחת אצל פטם הרגיל אצלו ואו' לו תן לי גוזל אחד או תרנגולת אחת אצל חנוני הרגיל אצלו ואמ' לו תן לי חמשים אגוזים עשרה ביצים עשרה רמונים ובלבד שלא יאמר לו סכום מניין ר' שמעון בן לעזר או' ובלבד שלא יאמר לו סכום ממכר.

כאשר מחלקים בהמה אין לעשות זאת על ידי פסיקת דמים.⁴⁸ אבל אפשר לעשות זאת על ידי השוואת החלקים לבהמה קיימת שלא נשחטה. מעריכים את השווי הכספי אחרי יום טוב, על פי הבהמה המקבילה. גם כשמחלקים את הבהמה בדרך זו, אין להזכיר את השווי הכספי של החלקים, אלא רק את הממדים היחסיים: שלישי, רביעי וכדומה.⁴⁹

אדם הקונה מן הטבח אינו מבקש כמות בשווי כספי, לא יאמר 'תן לי בדינר בשר'. אלא מבקש את החלק הרצוי. גם בחנות, אין להזכיר שווי כספי, ואף לא מידה או משקל, אלא מביא כלי והמוכר ממלא לו.⁵⁰

כך גם כשלוקח מן החנווני דברים שבמנין, כדוגמת ביצים ואגוזים – אין לו להזכיר את סכום המנין המדויק אף על פי שהמספר ידוע לשניהם.⁵¹ מן המשנה נראה, שגם מנין של ממש מותר אם הוא נעשה בשפה שאינה שפת המסחר הרגילה.

הולך אדם אצל חנוני הרגיל אצלו ואומר לו תן לי ביצים ואגוזים במנין, שכן דרך בעל הבית להיות מונה בתוך ביתו.

הראשונים נחלקו אם מותר או אסור להזכיר כל מנין שהוא, אך מן המשנה משמע שגם אם הוא מזכיר מנין, אם זה נעשה בדרך הדיבור המקובלת בבית ולא בין סוחרים, הדבר מותר.⁵²

תוספתא ביצה ג הלכה ה - ז

משנה ביצה ג, ה

משנה ביצה ג, ו

ירושלמי ביצה פרק ג דף סב טור א /ה"א

משנה ביצה ג, ח

⁵³ רמב"ם הלכות יום טוב, פרק ד הלכה כ

⁵⁴ לירושלמי מסורת חלוקה על הבללי, ולפיו גם שמעון ורבי חייה לא שקלו מנה כנגד מנה ביום טוב. וכדעה זו נפסק להלכה על ידי הרי"ף. ויש שפסקו כדעה המקילה. עיי' שבלי הלקט סדר עצרת סימן רנ"ד שדן בצדדים לכאן ולכאן.

⁵⁵ רמב"ם הלכות יום טוב, פרק ד הלכה כא

⁵⁶ #

⁴⁷ רעיון דומה להקפדה על לשון נקיה בפסחים ג' ע"ב.

⁴⁸ שלחן ערוך אורח חיים תק, א.

⁴⁹ רמב"ם הלכות יום טוב, פרק ד הלכה יט.

⁵⁰ רמב"ם הלכות יום טוב, פרק ד הלכה כא.

⁵¹ רמב"ם הלכות יום טוב פרק ד הלכה כג.

⁵² עיי' רא"ש סימן יז שסיכם המחלוקת.

רא"ש מסכת
ביצה פרק ג
סימן יד

סוגיה זו היא הסוגיה שבה מעלה הגמרא בצורה שיטתית ומבוארת את ההתנגשות שבין הצורך למעט בטרחה ביום טוב לבין ההכרח לטרוח בסעודה.

הרמב"ם פוסק:

אף על פי שהותרה הוצאה ביום טוב אפילו שלא לצורך לא ישא משאות גדולות כדרך שהוא עושה בחול אלא צריך לשנות, ואם אי אפשר לשנות מותר.

אפשר לתמצת את רשימת השינויים הנדרשים המנויים ברמב"ם, על פי סוגית הגמרא, כדלקמן: אין לשאת משאות על גבי בהמה כלל.

אין להביא כדי יין בסל או בקופה אלא על כתפו או לפניו.

אין להוליך תבן בקופה המופשלת לאחריו, אלא להוליכה בידו.

משאות שדרכם לישא במוט, ישא על כתפיו מאחוריו.

משאות שדרך לשאתם מאחוריו, ישא על כתפו.

משאות שרגילים לשאת על הכתף, ישא בידו.

וכל השינויים הללו – אם אי אפשר לעשותם, כגון שזימן הרבה אורחים וצריך למהר ולהביא לפניהם,⁶¹ נושא ומביא כדרכו.⁶²

כך מציג המאירי את שלבי ההיתר:

ישנה אדם בכל מה שאפשר לו, ושנוי זה שאנו מצריכין צריך שתדע שכל מה שאפשר לו לשנות בהקל המשא צריך לעשות כן, ובלבד שלא יתגלגל לו טורח אחר על ידי הקל המשא.

המשל בזה שמי שצריך לשני כדים אין אומרין יביא אחד ויחזור ויביא אחר ולא יביא שניהם ביחד כדי שיקל משאו שאם תאמר כן הרי מה שהרויח בהקל המשאוי הוא מפסיד ברבוי הדרך אלא אם יכול לשנות בהקל המשא שלא בהארכת הדרך עושה ואם לא משנה בצדדין אחרים, אע"פ שאינו מיקל באותו שנוי ובלבד שלא יכביד משאו הא כל שאפשר לו בהקל המשא עושה...

ואין כאן שנוי עוד להקל יפרוס עליהן בגד לצניעות בעלמא ואם אין לו בגד ואי אפשר לו לשנות בשום ענין נושא כדרכו...

ומ"מ כל שיש בשנויו חשש שמא יבא לידי עברה נוח לו שלא ישנה ולא יכניס עצמו לידי ספק הילכך נשים היוצאות לשאוב אינן משנות...

יח. היתרים לצורך שמחת יום טוב

הסוגיה המפרטת את ההיתרים לגבי משאות, מהווה מקור להפיק ממנו היתרים גם לגבי איסורי מקח וממכר.

מאי אבל לא במדה? אמר רב יהודה: אבל לא בכלי המיוחד למדה אבל בכלי העומד למדה ימלאנו. רבא אמר מאי 'אבל לא במדה'? שלא יזכיר לו שם מדה. אבל כלי המיוחד למדה ימלאנו. ומסתבר דהלכה כרבא דהוא בתראה. וכן פסק בעל העיטור. והרמב"ן ז"ל פסק כרב יהודה והרב אלפסי ז"ל לא הביא דברי רבא כמו שכתוב בגמ':

ציר המתח של מחלוקת הראשונים טמון בשאלה אם לייחס משקל רב יותר לממד האישי, לכוונה וללשון הדיבור, או לתת גם משקל משמעותי למעשה האובייקטיבי ולכלי המדידה.

טז. הכוונה

מובן, שחלק מן המשמעות של המעשה מותנית באדם העושה, הן בכוונתו, והן במעמדו. אינו דומה חנווני לבעל הבית, ואינו דומה טבח אומן להדיוט.

תני רבן שמעון בן גמליאל אומר אף מפייס הוא אדם את עצמו בליטרא לידע מה הגיע לו. כהדא רבי מנא זבן חרובין דשמיטה אתא שאל לרבי חזקיה אמר ליה נהגין רבנן כהדא דרבן שמעון בן גמליאל. תני: הטבח לא יהא שוקל בידו ומניח שיודו

כליטרא היא אבל חותך הוא בסכין ונותן לזה

אדם פרטי יכול לפייס עצמו בליטרא אבל טבח אומן אינו רשאי לשקול אפילו בידו, כיון שהנסיון שלו בשקילה ומדידה גורם לכך שהפעולה הזאת היא כשקילה מדויקת בכלי מידה.⁵⁷ אף כי התירו לו לחתוך במידה, הגם שהוא יודע לכוין במדויק את שעור המדידה.⁵⁸

אין לומר שהכל תלוי בכוונה. לכוונה ולאדם יש חשיבות, אולם גם לעובדות האובייקטיביות יש משקל. זו הסיבה שלפיה לדעת חכמים 'אין משגיחים בכף מאזנים כל עיקר'. ודעתם זו נפסקה להלכה⁵⁹ אך לא ביטלה גם את ההתחשבות באדם ובכוונתו – במקרים אחרים.

יז. משאות

ענף נוסף של העובדין דחול' וגנאי יום טוב הוא איסור נשיאת משאות. אסרו לשאת 'משאות גדולות כדרך שהוא עושה בחול'.⁶⁰

המביא כדי יין ממקום למקום לא יביאם בסל ובקופה אבל מביא הוא על כתפו או לפניו וכן המוליך את התבן לא יפשיל את הקופה לאחוריו אבל מביאה הוא בידו ומתחילין בערמת התבן אבל לא בעצים שבמוקצה:

ירושלמי ביצה
פרק ג דף סב
טור א /ה"א

משנה ביצה ד א

רמבם, הלכות
יום טוב פרק ה
הלכה א

בית הבחירה
למאירי ביצה ל
א

⁵⁷ רמב"ם הלכות יום טוב, פרק ד הלכה כ

⁵⁸ שו"ע תק ב.

⁵⁹ רמב"ם יום טוב, פרק ד הלכה כ

⁶⁰ רמב"ם יום טוב פרק ה, הלכה א.

⁶¹ שלחן ערוך אורח חיים תק"י י.

⁶² רמב"ם יום טוב פרק ה' הלכה א- ב.

כך לדוגמה, למרות שיש איסור כללי על מדידה, התירו לנחתום למדוד התבלין שהוא נותן לקדרה, מפני החשש שמידה לא מדויקת של תבלינים תקלקל את התבשיל ואת שמחת יום טוב. זהו דגם של 'לא אפשר' שבו התירו את איסורי המקח-וממכר והעובדין דחול, צורך השמחה גובר על חשש הגנאי.

נראה שזה גם פירושה של ההלכה הבאה בירושלמי:

תני: אומר הוא אדם לחבירו תן לי כלה של תבלין. שכן בעל הבית דרכו להיות נותן כלה של תבלין בתוך תבשילו.

לפי פירוש הר"א אזכרי, סיבת ההיתר היא הצורך במידה מדויקת של תבלין, כדי שלא יפגם התבשיל.⁶³

ירושלמי ביצה
פרק ג הלכה ט
דף סב טור ב

נמצאנו אומרים, שכדי לשמר על אירת יום טוב חייבו חכמים⁶⁴ להמנע ממעשים שיש בהם גנאי ליום טוב ויצירת אוירה של חולין. חכמים פרטו את המעשים, הכלים, הדיבורים וההתכוונות האסורה והמותרת, ומתוך המכלול של הפרטים נוצרת תמונת עולם שיש בו פעלתנות רבה בהכנת הסעודה, אך היא נעשית באופן שמשמר את קדושת היום טוב ואירתו.

במקום שבו מתנגשת 'שמחת יום טוב' וצרכי הסעודה באופן חריף עם ההנהגות הללו, נדחית בדרך כלל הדאגה לאוירה מפני צרכי הסעודה. יתכן, שזה עצמו, ההכרח להכין לסעודה, משנה את אופי המעשה ממעשה של חולין לתכונה של חגיגה רבת משתתפים במועד, וזו עצמה שוב אינה נחשבת כלל לגנאי יום טוב ועובדין דחול.

⁶³ אולם לפי ההקשר למשנה שבה מובאת הלכה זו, אפשר להסביר שהכוונה היא שזהו סוג של מידה שאדם רגיל להשתמש בה בתוך ביתו, שלא לכוונות מסחריות, כמו בספירת ביצים ואגוזים. ולכן יסוד ההיתר הוא 'לשוני' ולא לצורך שמחת יום טוב.
⁶⁴ בהנחה שכל ההלכות הללו הן אכן מדרבנן.